

Валерій Бабіч,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID 0000-0003-2159-5368

Участь євреїв у подіях Української революції 1917 – 1921 рр.

Abstract. The article deals with the main features of the participation of the Jewish population in the revolutionary events of 1917–1921s. During the 4 years of the revolution, many state formations changed, which had different attitudes to the political life of Jews in Ukraine. The Socialist Central Rada was replaced by the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky with a clear pro-Ukrainian position. But the hetmanate did not last long and the Ukrainian People's Republic was reborn, which was called the Directory of the UPR. At the same time with the establishment of the Directory's power, the Western Ukrainian People's Republic appeared on the political map of Europe. Jews, due to the lack of their own statehood, were forced to choose a side in the military confrontation. The choice fell on the Ukrainian position.

Keywords: Jews, Ukrainian revolution, Central Rada, UPR, Hetmanate of Pavlo Skoropadsky, Directory, WUNR.

Все XX століття проходило на фоні бурхливих змін, під час яких українці намагалися відновити свою державність, однак разом зі спробами налагодження власного політичного життя, відбувалась конфронтація українців та євреїв. Події минулого століття оповиті міфами, що живуть і по нині. Не минули цього й події Української революції 1917–1921 рр. В українській історіографії та в суспільстві побутує думка про нейтралітет євреїв у час революції або роблять з євреїв жертв, котрі постраждали від буремних подій української революції.

Мета статті – проаналізувати взаємовідносини українців та євреїв під час революції 1917–1921 рр.

В останній час збільшилось праць присвячених темі україно-єврейської співпраці в 1917–1921 рр. Однак більшість з них підходять до вивчення проблеми з однієї сторони. На думку Максима Гона твердження про активно допомогу українців у розбудові власної державності від євреїв «фігурують у вітчизняній історіографії лише зрідка. Тим часом простежується інша тенденція: невтручання євреїв у конфлікт українців і поляків часто-густо коментується з позиції дорікань»¹.

Окремої уваги заслуговує праця Миколи Лазаровича «Антиєврейський погромний рух в Україні у 1919 році» в якій детально подано інформацію про єврейські погроми від різних політичних сил котрі були на українських землях у 1919 р, а саме – українські отамани, які покинули армію Директорії УНР й проводили самостійну політику, вони не належали до певної політичного угруповання та в першу чергу шукали для себе вигоду. Окрім українських отаманів активно займалися єврейськими погромами червона та біла армії.

Одразу після Лютневої революції, 4 березня 1917 року в Києві було створено Українську Центральну Раду. Центральна Рада отримала підтримку від єврейських партій, завдяки її політиці щодо створення національно-культурних автономій. Це зближувало єврейські соціалістичні партії з соціалістичними українськими партіями, аніж з більшовицькими організаціями, які не визнавали відокремлення груп за національними ознаками².

¹ Гон, М. 2009. Євреї в ЗУНР: стратегія, тактика та вплив на формування взаємин з українцями в міжвоєнний період. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 18. С. 185.

² Марковська, З. 2011. Єврейські партії початку XX ст. в процесі державотворення України. *Музично-театральне мистецтво*. 2. С. 193.

У жовтні 1917 року відбувся більшовицький переворот у Петрограді, майже одразу всі єврейські партії виступили з підтримкою Центральної Ради і засудженням антиконституційної узурпації влади прихильниками В. Леніна.

Серед архівних джерел є матеріали, що свідчать про бажання молодих євреїв, які мали військовий досвід, вступити до українського війська і захищати Українську Народну Республіку³. Однак серед командного складу військових частин були чорносотенці, вони створювали для євреїв різноманітні перешкоди для вступу у війська. Це стало предметом слухання на одному із засідань Центральної Ради⁴.

Єврейські партії ніколи не входили до складу Центральної Ради. Вони також не голосували за прийняття IV Універсалу в січні 1918 року мотивуючи це тим, що австро-німецькі війська зроблять з України сировинну базу для завершення Першої світової війни. Єврейські партії лякала загроза стати «рабами німецького імперіалізму»⁵. Погромна хвиля в Україні пов'язана з більшовицькою агресією проти України. Генеральний секретар з національних справ О. Шульгин це пояснював наступним чином «Без більшовицької навали у нас не було б погромів»⁶.

9 січня 1918 р Українською Центральною Радою було прийнято Закон про національно-персональну автономію⁷. Єврейській меншині надавалось право на самостійне влаштування свого національного життя через органи Національного союзу. Національному союзу надавалось право законодавства і врядування в межах компетенції, встановленої законом. Вищим представницьким органом Національного союзу мала Національні збори, а вищим виконавчим органом – Національна рада, яка обиралась Національними зборами і була перед ними відповідальна. У світовій практиці це був перший закон про національно-персональну автономію⁸.

Також утворилось Міністерство єврейських справ. У своєму складі міністерство мало три департаменти: 1) освіти; 2) департамент національного самоврядування з організаційним відділом; 3) департамент загальної канцелярії, що поділявся на військовий відділ, відділ преси і інформації та загальний відділ⁹.

Після підписання Брест-Литовського мирного договору, на території УНР були зосереджені німецькі війська. УНР зобов'язувалась постачати продукти та ресурси німецькому командуванню на фронт Першої світової, однак українська влада не могла забезпечити стабільне надходження харчів, саме тому 30 квітня 1918 року, за сприянням німецьких генералів, відбувся переворот і генерал Павло Скоропадський був проголошений гетьманом. За гетьманування П. Скоропадського було скасовано закон про національно-персональну автономію. Ліквідувалось і Міністерство єврейських справ¹⁰.

В травні 1918 року в гетьманському уряді лунали заяви щодо ліквідації усіх національно-персональних автономій, в тому числі єврейською. Гетьман Павло Скоропадський аргументував це рішення тим, що національні автономії загрожують територіальній цілісності України. Євреї були проти цього рішення та намагалися захистити свою автономію, однак голова Ради міністрів Федір Лизогуб висловився про невідворотність ліквідації національно-персональної автономії. 8 липня 1918 р закон про національно-

³ Ладний, Ю. 2016. Етнополітика в Україні 1917–1921 рр.: історико-етнологічний дискурс. *Наукові записки*. 2. С. 300.

⁴ Там само. С. 301.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Михайліченко, М. А., Зігунов, В. Ю. 2018. Діяльність Директорії УНР щодо відновлення національно-персональної автономії. *Приватне та публічне право*. 4. С.8.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

персональну автономію втратив чинність. 9 липня 1918 року було скасовано національні міністерства, а 16 липня німецькі військові розігнали Єврейську Національну Раду¹¹.

Однак, під час правління Павла Скоропадського влада активно сприяла культурно-освітньому розвитку серед українських євреїв. Було виділено 87 тис. 700 крб на організацію літніх курсів учителів єврейських шкіл у Києві, Одесі та Катеринославі¹². 14 листопада 1918 року гетьман Павло Скоропадський зрікся влади. Замість Гетьманату утворилась Директорія. Вже 10 грудня 1918 року Директорією було ухвалено постанову «Про відновлення чинності закону Української Центральної Ради від 9 січня 1918 року про національно-персональну автономію». При Директорії створено відділ у справах національних меншин. У складі уряду УНР не було створено міністерств з російських і польських справ. Володимир Винниченко пояснив це тим, що за євреями не стоїть сусідня держава, яка не зможе заступатися за громадян України не українського походження¹³.

На жаль, через зовнішньо політичні причини, більшість законів, що стосувалися наданням євреям автономістських прав так і залишилися на папері. В майбутній Державній Народній Раді 13% міст резервувалась для єврейських політичних партій. Представники єврейських партій отримали б 21 мандат. Для порівняння, росіянам та полякам надавалось, відповідно, 6 і 3 мандати¹⁴.

В складних умовах, коли УНР оточена більшовиками, Денікіним та Польщею, єврейське населення лишалося з Директорією. В спеціальній відозві, підписаній президентом кабінету міністрів Б. Мартосом та міністром єврейських справ П. Красним, наголошувалося, що єврейське населення активно підтримувало Українську демократичну республіку. Усі єврейські політичні партії висловили підтримку щодо повної державної незалежності України¹⁵.

В армію Директорії УНР вливалися повстанські загони зі слабкою дисципліною та небажанням виконувати накази командування. Директорія в перші дні лютого 1919 року змушена була залишити Київ. Її армія все більше деморалізувалася, окремі вояки в пошуках їжі вдавалися до грабежів. Територія, на яку номінально поширювалася влада Директорії, нею не контролювалася¹⁶.

Жорстокими були й погроми у перші місяці 1919 р., які нібито проводились військами Директорії. Однак, слідча комісія з'ясувала, що це були «недисципліновані й неорганізовані маси озброєних людей»¹⁷. Отаман О. Палієнко заявляв, що він уповноважений Директорією та повинен навести порядок у Бердичеві та Житомирі. В цих містах О. Палієнко влаштував єврейські погроми. У Бердичеві з 5 до 10 січня 17 осіб було вбито, 40 поранено. В Житомирі з 8 до 13 січня 53 особи було вбито, 19 поранено¹⁸.

Найбільшим погромом був Проскурівський, вчинений отаманом Іваном Семесенко 15 лютого 1919 року. Упродовж трьох із половиною годин було вбито від 1200 до 1500 євреїв і поранено понад 600 осіб¹⁹. Через тиждень, антисемітські акції сталися на Волині. 25 лютого військові коменданти м. Дубно, Дубенського і Кременецького повітів ухвалили рішення накласти на єврейське населення контрибуцію у розмірі 100 тис. крб. за антидержавну діяльність проти УНР. Спроби опору цього рішення вилилися в побиття євреїв²⁰.

¹¹ Михайліченко, М. А., Зігунов, В. Ю. 2018. Діяльність Директорії УНР щодо відновлення національно-персональної автономії. С.3-4.

¹² Там само. С.4.

¹³ Там само. С.8.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Ладний, Ю. 2016. Етнополітика в Україні 1917–1921 рр.: історико-етнологічний дискурс. С. 301.

¹⁶ Лазарович, М. В. 2012. Антиєврейський погромний рух в Україні у 1919 році. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* 45. С. 368.

¹⁷ Лазарович, М. В. 2012. Антиєврейський погромний рух в Україні у 1919 році. С. 369.

¹⁸ Там само. С. 369.

¹⁹ Там само. С. 360-370.

²⁰ Там само. С.370-371.

Окремо потрібно поговорити про отамана Ілько Струк, який ще в 1917 році організовує Українську козацьку раду, а в січні 1918 р. на чолі сотні брав участь у звільненні Арсеналу від більшовицьких заколотників. З лютого 1918 р. бере участь у антибільшовицькому повстанському русі. У 1919 р., коли Директорія відступила на захід, Ілько Струк, організувавши довкола себе тисячі козаків, залишився в Чорнобильському повіті. Підвладне йому військо офіційно називалося Першою повстанчою армією УНР. Від імені Директорії у визволених населених пунктах встановлював цивільну владу – Українську народну управу.

Масовими єврейськими погромами в Чорнобильському й Радомишльському повітах були вчинені отаманом Ілько Струком. Він вважав, що, «б'ючи жидів», він «рятує Росію». У березні він зібрав навколо себе 3 тисячі повстанців. Погрожуючи погромами, він обклав єврейське населення півночі Київщини великою контрибуцією. Пік погромної хвилі припав на середину квітня²¹.

Цікаво простежити якою була участь євреїв на західноукраїнських територіях. Згідно з переписом 1910 року частка поляків в Галичині становила 45,5%, а українців – 43%. Частка євреїв від усього населення Галичини у 1910 році становила 11%. В Східній Галичині частка українців становила 65–66%, поляків – 20–22%, євреїв – 11–12%. Саме тому євреї були третьою силою в Галичині на рівні з українцями та поляками²². До Української революції євреї не мали політичних прав. Українські партії рішуче виступали за національні права євреїв. Через антисемітські та антиукраїнські погляди в польському політичному житті, відбулось українсько-єврейське зближення²³.

1 листопада 1918 року внаслідок Листопадового чину – повстання, організоване Українськими січовими стрільцями, очолюваних Дмитром Вітовським з метою захоплення Львова та створення ЗУНР. Євреї створили Єврейський комітет громадської безпеки (ЄКГБ). Євреї продемонстрували одностайність у прагненні уникнути участі в умовах ескалації польсько-українських відносин. Станіславська Тимчасова єврейська національна рада прокламувала: «З народом українським і польським бажаємо повної згоди на основі “рівні з рівними” і на порозумінні в усіх справах, які всі три народи спільно обходять»²⁴

Якщо стратегія євреїв впродовж війни 1918–1919 рр. залишалася незмінною, їхня тактика характеризувалася певним маневруванням. Важлива причина формування проукраїнських симпатій серед євреїв – законодавча діяльність ЗУНР, яка характеризувалася ліберальними засадами розв'язання проблем національних меншин. Взимку та навесні 1919 року в ЄНРаді зміцніли проукраїнські сили. Розпочато обговорення питання про відмову від нейтралітету й відкрити співпрацю з національною більшістю Східної Галичини. Однак на заваді цього наміру стало те, що євреїв будуть залучені до війни ЗУНР і Польщі. Офіційного переходу ЄНРади як загальнонаціонального представницького органу до підтримки ЗУНР так і не сталося²⁵.

Причина чому євреї були за нейтралітет під час українсько-польської війни полягає в тому, що євреї були третім за кількістю населенням на заході України та не хотіли воювати за незалежність іншої нації. Дається в знаки також й те, що євреї довгий час не мали власної державності, тому в першу чергу хотіли відродження своєї національної держави.

Не можна не обійти увагою триденний погром у Львові (22–24 листопада 1918 р.) організований польськими військами. За три дні погрому, приблизно 50-150 євреїв було вбито і понад 400 поранено, постраждало близько семи тисяч родин, було спалено 3 синагоги і понад дві тисячі євреїв втратили житло.

²¹ Лазарович, М. В. 2012. Антиєврейський погромний рух в Україні у 1919 році. С.371.

²² Баран, І. В. 2019. До проблеми взаємовідносин українців та євреїв у Галичині (1900–1914 РР.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* 3. С 3.

²³ Там само. С 5-6.

²⁴ Гон, М. 2009. Євреї в ЗУНР: стратегія, тактика та вплив на формування взаємин з українцями в міжвоєнний період. С. 181-182.

²⁵ Там само. С.182-183.

Українська газета “Товмацькі вісті” пише про те, як поляки “облили кілька десятків жидівських домів нафтою, позамикали в тих домах брами і спалили разом з людьми. Кілька десятків жидів кинулося до божниці (синагоги), щоб виратувати відтіть “Божі заповіді”. Їх замкнули в божниці і враз з божницею спалили. Хто рятувався утечею, того вбивали на вулицях...”²⁶.

Згідно з висновками, оприлюдненими у доповіді голови американської комісії, що вивчала польсько-єврейські взаємини, протягом трьох днів у Львові вбито 64 особи єврейської національності. Львівський погром став вагомою причиною зростання проукраїнських настроїв серед євреїв Східної Галичини, однак етнічне насильство слугувало попередженням євреям стосовно підтримки ними ЗУНР: чимало погромників були переконані в існуванні українсько-єврейського союзу²⁷.

22 січня 1919 року відбулось підписання акту злуки між УНР та ЗУНР. Окрім довгожданого возз’єднання, з’явилися й нові проблеми як-от боротьба на три фронти проти польської, червоної та білої армій, внаслідок чого УНР опиняється у Трикутнику смерті, внаслідок чого відбувся Перший зимовий похід. Після походу УНР заручилась підтримкою з Польщею. Пильної уваги потребує Другий зимовий похід та трагедія під Базаром. Для початку потрібно розповісти про передумови походу. У квітні 1920 р. було укладено Варшавський договір між Українською Народною Республікою та Другою Річчю Посполитою. Ця подія стала початком радянсько-польської війни, яка тривала близько року. Однак після контрнаступу червоних військ, Друга Річчя Посполита вирішила підписати мирну угоду з Росією. 18 березня 1921 р. в Ризі було підписано договір між Польщею та Радянською Росією, згідно з яким Польща офіційно визнала УСРР і анулювала Варшавський договір 1920 р. з УНР²⁸.

Наприкінці жовтня 1921 р. з польських таборів до прикордонних сіл таємно було переправлено близько однієї тисячі воїнів. Їх для участі у Другому зимовому поході. В кожному селі учасники рейду збирали селян, закликаючи їх до повстання. Населення давало продовольство, фураж, коней, у деяких селах до загонів приєднувалися юнаки. 6-7 листопада українські бійці захопили Коростень, однак не змогли його утримати. З Житомира надійшли червоні військові, тому повстанські загони відступили²⁹.

17 листопада 1921 р. під Малими Миньками поблизу міста Базар повстанську колону атакували вершники 2-ї і 3-ї бригади 9-ї кавалерійської дивізії Котовського і комбінованим ударом відсікли від авангарду колони частину бійців, яких узяли в оточення. Вирватися з кільця оточення вдалося лише тим, хто був в авангарді колони: штабу на чолі з Ю.Тютюнником Ті, хто залишився, узяли удар на себе. Убивали всіх: поранених і тих, хто ледве тримався на ногах³⁰.

З протоколу ЧК стало відомо, що в бою під Базаром було порубано понад 400 і взято в полон 536 вояків. Із них 359 бійців розстріляно. Серед заарештованих виявилось 177 офіцерів командного складу Армії УНР, яких відправили до Києва на допити в катівні ЧК. З історичних досліджень відомий етнічний склад бійців, які загинули під Базаром. Там були не лише українці, хоча їх налічувалося найбільше – 85,88%, а й росіяни, поляки, білоруси, євреї та німці³¹.

Отже, одразу після проголошення III Універсалу та становлення Української Народної Республіки, євреї рішуче стали на бік УНР та активно записувались до українського війська. В умовах становлення української державності, євреям надавалися спеціальні органи для влаштування власного національно-політичного життя на території України.

²⁶ Гон, М. 2009. Євреї в ЗУНР: стратегія, тактика та вплив на формування взаємин з українцями в міжвоєнний період. С. 185.

²⁷ Там само. С. 185.

²⁸ Сулима, Л. 2016. Другий зимовий похід армії УНР: рейд у вічність. *Дзеркало тижня. Україна*. С. 43-44.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

Павло Скоропадський у перші місяці свого правління знівелював всі здобутки часів Центральної Ради, зокрема було скасовано закон про національну-персональну автономію. Під кінець правління П. Скоропадського активізувалось питання про надання євреям національної автономії на території Української держави, але проблему вважали другорядною та повільно розглядали прийняття закону. Євреї на західноукраїнських землях дотримувались принципу нейтралітету, вони не хотіли одну із сторін у чужий для них війни. Однак євреї надавали перевагу уряду ЗУНР через їхню ліберальну політику.

В складний 1919 рік Директорія воювала на три фронти проти польської, більшовицької та білогвардійської окупації. Деморалізоване військо Директорії відмовлялось виконувати накази, займалося дезертирством та ставали отаманами, які проводили власну політику. Симон Петлюра був головним отаманом армії УНР. Незалежні отамани активно займалися єврейськими погромами, під час цих погромів отамани стверджували ніби вони виконують накази Директорії та називали себе “петлюрівцями”. Але варто сказати, що Директорія активно боролася з погромами, видаючи закони які забороняють насилля до людей різних національностей, віросповідань та розстрілювали отаманів, які не корилися законам. Отаман Іван Семесенко, який вчинив погром у Проскуріві, під час якого в місті загинуло від 1200 до 1500 євреїв. Івана Семесенка, за результатами розслідування спеціальної комісії, було розстріляно.

References

- Baran, I. 2019. Do problemy vzajemovidosyn ukrainsiv ta yevreiv u Halychyni (1900–1914 RR.) [To the problem of relations between Ukrainians and Jews in Galicia (1900–1914)]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Istorychni nauky [Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Series: Historical Sciences]. 3. 1–9. [in Ukrainian].
- Hon, M. 2009. Yevrei v ZUNR: stratehiia, taktyka ta vplyv na formuvannia vzaiemyn z ukrainsiamy v mizhvoiennyi period [The Jews in the ZUNR: Strategy, Tactics and Influence on the Establishing Relations with the Ukrainians in the Interwar Period]. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist [Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood]. 2009. 18. 181–189. [in Ukrainian].
- Ladnyi, Yu. 2016. Etnopolityka v Ukraini 1917–1921 rr.: Istoryko-Etnolohichni Dyskurs [Ethnopolitics in Ukraine in 1917–1921: Historical and Ethnological Discourse]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies. I.F. Kurasa NAS of Ukraine]. 2. 295-307 [in Ukrainian].
- Lazarovych, M. 2012. Antyievreiskyi pohromnyi rukh v Ukraini u 1919 rotsi [Anti-Jewish pogrom movement in Ukraine in 1919]. Aktualni problemy polityky: zb. nauk. pr. [Current policy issues: a collection of scientific papers]. 45. 367-377. [in Ukrainian].
- Markovska, Z. I. 2011. Yevreiskii partii pochatku XX st. v protsesi derzhavotvorenna Ukrainy [Began Jewish Parties 20 Centuries in the Process of Creation of the State of Ukraine]. Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts]. 2. 191-194. [in Ukrainian].
- Mykhailichenko, M. A Zihunov, V. 2019. Yu Polityka Ukrainskoi Derzhavy Pavla Skoropadskoho shchodo yevreiskoi natsionalnoi menshyny [The Policy of the Ukrainian State of Pavlo Skoropadsky Regarding the Jewish National Minority]. Pryvatne ta publichne pravo [Private and public law]. 2 3-7. [in Ukrainian].
- Mykhailichenko, M. A Zihunov, V. Yu. 2018. Diialnist Dyrektorii UNR shchodo vidnovlennia natsionalno-personalnoi avtonomii [Activities of the Directory of the Ukrainian People's Republic to Restore of the Jewish National and Personal Autonomy]. Pryvatne ta publichne pravo [Private and public law]. 4. 8-10. [in Ukrainian].

Sulyma, L. 2016. Druhyi zymovyi pokhid armii UNR: reid u vichnist [*The Second Winter Campaign of the UNR Army: a Raid into Eternity*]. Dzerkalo tyzhnia. Ukraina [*Mirror of the week. Ukraine*]. 43-44. [in Ukrainian].